

7. Nurullayeva B.B., Jumanioyozova N.R. Autizm tashxisli bolalarning oilalariga psixologik yordam ko'rsatish masalalari. Global dunyoda psixologiya fani: nazariya va amaliyot, chaquruvlar va istiqbollar» professor E.G'oziyev xotirasiga bag'ishlangan ilmiy amaliy konferensiya materiallari. –Toshkent: 2022. 389-392-b.

8. Asrarxanova E. Autizm sindromining bola shaxsi psixik taraqqiyotiga ta'siri. «O'zbekiston respublikasi oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi Termiz davlat pedagogika instituti ta'lim tizimida psixologik xizmatning zamonaviy tendensiyalari: nazariya va amaliyot mavzusidagi Respublika II- ilmiy-amaliy konferensiya maqolalari to'plami». –T.: 2023. 12-13-may, 182-b.

9. Башина В.М., Симашкова Н.В. Современные подходы к проблеме детского и атипичного аутизма. Конгресс по детской психиатрии. - М.: РО- СИНЭКС, 2001. -С. 28-32.

REZYUME. Maqolada autizm spektrida buzilishi bo'lgan bolalarning psixologik xususiyatlari, ularni chet el va O'zbekiston psixologlari tomonidan o'rganilganligi, klinik belgilari va ijtimoiy-psixologik xususiyatlari hamda intellekt darajasini aniqlovchi metodika tahlili sxema va jadvallar asosida keltirilgan.

РЕЗЮМЕ. В статье представлены психологические особенности детей с расстройствами аутистического спектра, их изучение зарубежными и узбекскими психологами, анализ клинических признаков и социально-психологических особенностей, а также методика определения уровня интеллекта на основе схем и таблиц.

SUMMARY. The article lists psychological characteristics of children with autism spectrum disorders, their study by psychologists from abroad and Uzbekistan, analysis of clinical signs and socio-psychological characteristics and methodology determining the level of intelligence based on schemes and tables.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA “MEN” OBRAZINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

G.S.Yuldasheva – o'qituvchi

Abu-Rayxon Beruniy nomli Urganch davlat universiteti

N.M.Quchqorova – pedagogika fanlari doktori, professor
Oriental universiteti

Tayanch so'zlar: shaxs, “Men”-obrazi, o'z-o'zini anglash, nazariya, individuallashuv, qobiliyat.

Ключевые слова: личность, образ “Я,” самосознание, теория, индивидуализация, способность.

Key words: personality, “I” image, self-awareness, theory, individualization, ability.

Kirish. Maktabgacha yoshdagi bolalarda “Men” obrazining shakllanishi ularning shaxsiyati va o'zini anglash jarayonida muhim ahamiyatga ega. Ushbu davrda bolalar o'zlarini atrofda dunyo bilan bog'lab, o'z fazilatlarini, qobiliyatlarini va xatti-harakatlarini anglay boshlaydilar. O'zbekiston Respublikasining Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risidagi Qonunining 3-moddasida “Maktabgacha ta'lim va tarbiya-bolalarga ta'lim va tarbiya berishga, ularni intellektual, ma'naviy-axloqiy, etik, estetik va jismoniy jihatdan rivojlantirish, bolalarni umumiy o'rta ta'limga tayyorlashga qaratilgan uzluksiz ta'lim turi ekanligi, 29-modda maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat ta'lim dasturiga bag'ishlangan bo'lib, bunda bolalarni milliy hamda umuminsoniy qadriyatlar, O'zbekiston Respublikasida yashovchi millatlar va elatlarning urf-odatlarini va an'analari bilan tanishtirish, bolaning ijtimoiy moslashuvini amalga oshirish” belgilangan [1].

“Men”obrazining rivojlanishi:

• **O'z-o'zini anglash:** Bolalar o'zlarini boshqa odamlardan ajratib, o'z xatti-harakatlari va his-tuyg'ularini tushuna boshlaydilar. Bu jarayon ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi.

• **Ijtimoiy munosabatlar:** “Men” obrazining shakllanishi bolalarning ijtimoiy munosabatlarida ham

namoyon bo'ladi. Ular o'zlarini guruhda qanday his qilishlarini, boshqalar bilan qanday munosabatda bo'lishlarini anglay boshlaydilar.

• **Axloqiy me'yorlar:** Bolalar o'z-o'zini anglash orqali axloqiy me'yorlarni o'zlashtiradilar. Ular to'g'ri va noto'g'ri xatti-harakatlarni ajratib, o'z xatti-harakatlarini boshqarishni o'rganadilar.

“Men” obrazini rivojlantirishda ota-onalar va tarbiyachilarning roli:

• **Hissiy qo'llab-quvvatlash:** Bolalarga o'z his-tuyg'ularini ifodalash va boshqarishda yordam berish, ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi.

• **Ijtimoiy faoliyatlar:** Bolalarni guruh faoliyatlariga jalb qilish, ularning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiradi.

• **Axloqiy tarbiya:** Bolalarga axloqiy me'yorlarni o'rgatish, ularning shaxsiyati va “Men” obrazining shakllanishiga yordam beradi.

Uilyam Jeymsning shaxs nazariyasida shaxsning “Men” ikki asosiy komponentdan iborat deb ta'kidlanadi:

1. **“Men” (I) – Subyektiv o'zlik:** Bu insonning o'zini anglash va o'zini boshqarish qobiliyatini ifodalaydi. “Men” (I) shaxsning ichki tajribalari, his-tuyg'ulari va fikrlarini tashkil etadi.

2. **“Men” (Men) – Obyektiv o‘zlik:** Bu shaxsning atrof-muhit bilan o‘zaro aloqalari, jamiyatdagi roli va boshqalar tomonidan qanday qabul qilinishi bilan bog‘liq. “Men” (Men) shaxsning tashqi jihatlari, ya‘ni uning xatti-harakatlari, ijtimoiy roli va boshqalar bilan munosabatlarini o‘z ichiga oladi.

Jeymsning fikricha, shaxsning “Men” i uning ichki va tashqi jihatlari o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar orqali shakllanadi. Ushbu ikki komponentning o‘zaro ta‘siri shaxsning o‘zini anglashini va o‘zini boshqarish qobiliyatini rivojlantiradi.

Shaxsning “Men” i rivojlanishi uchun uning ichki va tashqi tajribalari o‘rtasidagi muvozanat muhimdir. Jeymsning nazariyasiga ko‘ra, shaxsning o‘zini anglash jarayoni uning ichki va tashqi dunyo bilan o‘zaro aloqalari orqali amalga oshadi [2].

Karl Yungning shaxs nazariyasida “Men” (I) va “Men” (Men) tushunchalari muhim o‘rin tutadi. “Men” (I) insonning ichki, subyektiv o‘zligini ifodalaydi, ya‘ni uning o‘zini anglash va o‘zini boshqarish qobiliyatini tashkil etadi. “Men” (Men) esa shaxsning tashqi, obyektiv o‘zligini anglatadi, ya‘ni uning ijtimoiy roli, boshqalar bilan munosabatlari va jamiyatdagi o‘rni bilan bog‘liqdir.

Yungning fikricha, shaxsning “Men” i uning ichki va tashqi jihatlari o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar orqali shakllanadi. Ushbu jarayon "individuallashuv" deb ataladi va shaxsning o‘zini anglash va o‘zini rivojlantirish yo‘lidagi asosiy jarayon hisoblanadi. Individuallashuv jarayonida shaxs o‘zining anglangan va anglanmagan elementlarini birlashtirib, o‘zining to‘liq va muvozanatli “Men” ini yaratishga intiladi. Yungning shaxs va “Men” haqidagi qarashlari uning analitik psixologiyasining asosiy tamoyillaridan biridir va inson psixikasining murakkabligini tushinishda muhim ahamiyatga ega.

Shaxsning o‘z-o‘zini anglash sohasi — bu “Men” obrazining yil sayin o‘zgarib borish jarayoni bo‘lib, bu jarayon davomida shaxs dastlab o‘zining boshqalardan farqliligini anglash bilan birga, o‘zini ko‘rsatishga harakat qilish, mustaqil fikr yurita olish qobiliyatini ham anglashga harakat qiladi. Undan so‘ng shaxsda o‘z-o‘zini baholash, anglash, nazorat qilish xususiyatlari rivojlanadiki, bular ham faol shaxs psixologiyasining tarkibiy qismi sifatida qaraladi.

O‘spirinlik davriga xos bo‘lgan talabchanlik asosida u men o‘zimni yomon ko‘raman» deb gapirganda yoki o‘ylaganda, bunday baho berishni o‘spirinlikning “Men” siymosiga beradigan barqaror tasnifi sifatida tushunmaslik kerak. O‘zgina vaqtdan keyin uning o‘zi haqidagi tasavvurlari butunlay qarama-qarshi tomonga o‘zgarib qolishi ham ko‘p kuzatiladigan holatdir [3].

L.S.Vigotskiyning ta‘rifiga ko‘ra, o‘z-o‘zini anglash bu — insonning o‘zi haqidagi tasavvurlarining dinamik tizimi bo‘lib, o‘zining jismoniy, intellektual va boshqa turli sifatlarini anglash bilan yuzaga keladi.

Uslubiy sifatlariga o‘z-o‘ziga beradigan bahosida tashqi omillar, munosabatlar ham ta‘sir etishi mumkin.

O‘z-o‘zini anglash ijtimoiylashuv va tarbiya jarayonlari bilan uzviy bog‘liq ekanligini ta‘kidlash bu muammoning aynan ijtimoiy psixologik mohiyatga ega ekanligini anglashga yordam beradi. “Men” obrazi ma‘lum vaziyatlarga qarab farqlanishi mumkin (masalan, individning o‘zini his qilishi, kayfiyati ham bunga ta‘sir ko‘rsatadi), inson o‘zining muayyan fazilatlarini sezishi o‘z-o‘zini anglash natijasida yuzaga keladi [4].

Maktabgacha yoshdagi bolalar “Men” tasavvuri ularning o‘zligini anglash, o‘zlariga nisbatan munosabatlarini shakllantirish va boshqalar bilan aloqalarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu davrda bolalar o‘zlarini kichik shaxs sifatida ko‘radilar va bu jarayon bir necha bosqichdan o‘tadi.

1. O‘z-o‘zini tanish: Bolalar o‘zlarini jins, yosh, rang, va boshqa fizik xususiyatlari orqali tanisha boshlaydilar. Ular “Men erkakman” yoki “Men ayolman” kabi oddiy iboralarni ishlatish orqali o‘z jinslarini anglaydilar.

2. O‘ziga xoslik: Bolalar o‘zlarining individual xususiyatlari haqida fikr yurita boshlaydilar: “Men kuchliman”, “Men chiroyli bo‘laman”. Bu esa ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi.

3. Ijtimoiy identifikatsiya: Maktabgacha yoshdagi bolalar boshqa bolalarga nisbatan o‘zlarini qanday his qilishlarini aniqlay boshlaydilar. Ular do‘stlari bilan muloqot qilarkan, ularni qiziqtiradigan faoliyatlarda qatnashib, ijtimoiy rollarini shakllantira boshlaydilar.

4. Emotsional anglash: Bolalar o‘z his-tuyg‘ularini tan olish va ifoda etishni o‘rganadilar. Ular baxtli, g‘azablangan yoki qiziqqan paytlarida bu his-tuyg‘ularni qanday ifoda etishni bilishga harakat qiladilar.

5. Ona va otaga nisbatan munosabat: Maktabgacha yoshdagi bolalar ota-onalari orqali ko‘p narsalarni o‘rganadilar. Ota-onaning ularga bo‘lgan munosabati va tarbiyasi ularning “Men” tasavvurining asosiy qismi hisoblanadi.

Bu bosqichlar bolalarning shaxs sifatida rivojlanishi uchun juda muhimdir va ularning kelajakdagi ijtimoiy hayotida katta ahamiyatga ega bo‘ladi. Shuningdek, ota-onalarning va tarbiyachilarning rollari bu jarayonda muhim ahamiyatga ega — ular bolalarning o‘zligini anglashlariga yordam berishlari kerak.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda “men” obrazini rivojlantirish jarayoni juda muhim va murakkab bosqichlardan iborat. Ushbu jarayon bolalar o‘z shaxsiyatini, ijtimoiy qobiliyatlarini va o‘zligini anglashlariga yordam beradi. Quyida bu rivojlanish bosqichlari keltirilgan:

1. O'zini anglash (2-3 yosh):

- Ushbu yoshda bolalar o'zlarini "men" sifatida tanishga kirishadilar.

- Ular o'z ismlarini aytish, jismoniy xususiyatlarini (masalan, rang, balandlik) tasvirlashni boshlaydilar.

- O'z hissiyotlarini ifoda etish va boshqalar bilan aloqada bo'lish qobiliyatlari rivojlanadi.

2. Ijtimoiy munosabatlar (3-4 yosh):

- Bolalar boshqalar bilan o'zaro munosabatlarni o'rganadilar.

- Ular do'stlar bilan o'yinlar o'ynashni boshlaydilar va ijtimoiy rollarni amalga oshirishga kirishadilar (masalan, ota-ona yoki do'st rolda).

- Ularning "men" tasavvurlari boshqalar bilan solishtiriladi va ijtimoiy identifikatsiya shakllanadi.

3. Shaxsiy xususiyatlar va qobiliyatlarni anglash (4-5 yosh):

- Bolalar o'z imkoniyatlari, kuchli tomonlari va zaif tomonlarini aniqlashni boshlaydilar.

- Ular turli faoliyatlarda qatnashib, qobiliyatlarini sinab ko'radilar (san'at, sport, musiqaga qiziqish).

- O'z-o'zini baholash darajasi oshadi, bu esa ularning shaxsiylikini mustahkamlaydi.

4. Qonun-qoidalar va axloqiyning tushunilishi (5-6 yosh):

- Bolalar jamiyatda qanday xulq-atvor qoidalari mavjudligini anglaydilar.

- Ular to'g'ri va noto'g'ri tushunchasini shakllantiradilar hamda axloqiy qadriyatlarni tushunishni boshlaydilar.

- Bu davrda ular boshqa odamlarning his-tuyg'ulariga nisbatan empatiya ko'rsatishni ham o'rganadilar.

5. Mustaqillik va qaror qabul qilish (6 yoshdan keyin):

- Maktabga tayyorgarlik jarayonida bolalarning mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati rivojlanadi.

- Ular yangi vazifalarni bajarishda ko'proq mas'uliyat hissi bilan yondoshadilar.

- O'z maqsadlariga erishishda rejalashtirish va tashkillashtirish ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Bu bosqichlarda ota-onalar va tarbiyachilarning roli juda muhimdir. Ular bolalarga qo'llab-quvvatlash berib, ularning shaxsiy rivojlanishini rag'batlantirishi lozim. Shuningdek, bolalarga yordam berish uchun turli xil pedagogik usullarni qo'llash zarur: o'yin orqali ta'lim berish, ijodkorlik faoliyatlari tashkil etish, muloqot uchun imkoniyat yaratish kabi usullar orqali "men" obrazining rivojlanishini qo'llab-quvvatlash mumkin.

Shunday qilib, maktabgacha yoshdagi bolalarda "Men" obrazining shakllanishi ularning shaxsiyati va ijtimoiy moslashuvining asosini tashkil etadi. Bu jarayonni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish bolalarning kelajakdagi muvaffaqiyatli hayoti uchun muhimdir.

Xulosa qilib aytganda, bolani har tomonlama rivojlantirishda ijtimoiy-hissiy rivojlanish nuqtayi nazaridan "Men" konsepsiyasini shakllantirishda hissiyotlar va ularni boshqarish, ijtimoiylashuv, kattalar va tengdoshlar bilan muloqotni to'g'ri tashkil qilinishi katta ahamiyatga ega. Bu davrda "Men" konsepsiyasini shakllanishida o'z-o'zini anglashning rivojlanish bosqichlari, o'z-o'zini anglashning mazmuni, o'z-o'zini anglash funktsiyalari, o'z-o'zini anglash komponentlari, o'z-o'zini anglashning shakllanishi va jinsni aniqlash bilan tavsiflanadi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 16-dekabrda «Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida»gi O'RQ-595-son Qonuni. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 17.12.2019 y., 03/19/595/4160-son).

2. Uilyam Jeyms. Umumiy psixologiya. O'quv qo'llanma, Sh.Rasulova tarjimas. 2002.

3. Karl Gustav Yung. Нераскрыта самость. А.Сечина tarjimas. 2022.

4. Mamadiyarova D.U., Muratova Sh.N. Psixologiya va pedagogika. Darslik. 2023.

REZYUME. Maqolada o'z-o'zini anglashni jismoniy, ijtimoiy, aqliy, emotsional ko'rinishlarida namoyon bo'lishi shuningdek, tarbiyalanuvchilarda "Men" obrazini shakllantirish ahamiyati haqida so'z boradi.

РЕЗЮМЕ. В статье говорится о проявлении самосознания в физических, социальных, умственных, эмоциональных видах, а также о значении формирования у воспитанников образа "Я."

SUMMARY. The article discusses the manifestation of self-awareness in physical, social, mental, and emotional aspects, as well as the importance of developing the "I" image in students.